

ROZDZIAŁ I. NAUKI PRAWNE

1. Pojęcie nauki i podział nauk

Słowo „**nauka**” jest wieloznaczne i najczęściej używane jest w dwóch podstawowych znaczeniach:

- nauka jako ogół czynności zmierzających do należytego poznania rzeczywistości (**nauka jako proces badawczy**),
- nauka jako uporządkowany zespół twierdzeń uznanych za prawdziwe lub choćby prawdopodobne na podstawie metod (sposobów) badania rzeczywistości, uznanych w danym środowisku, w danym czasie za „najlepsze”, „najwłaściwsze” (**nauka jako wytwór**, nauka jako **wiedza naukowa**).

Przyczyny powstania nauki wiążą się z praktycznymi potrzebami życiowymi człowieka. Świat przyrody to jego naturalne otoczenie, z którego niewiele otrzymywał w gotowej postaci. Człowiek musiał nauczyć się wykorzystywać przyrodę dla swoich celów i z biegiem czasu czynił to coraz pełniej i skuteczniej. Jednocześnie świat, z którym wchodził w bliższe kontakty, intrygował go i zaciekał, rodząc potrzebę jego głębszego poznawania. **Cel poznawczy i praktyczny** pozostają ze sobą w ścisłym związku. Im człowiek wie więcej o naturze pewnych zjawisk, im bardziej rozumie mechanizmy ich powstawania i rozwoju, tym bardziej swobodnie może się wśród nich poruszać, przystosowywać je i czynić bardziej dla siebie użytecznymi. Może przewidywać przyszły bieg zdarzeń, wytyczać coraz to nowsze cele, dopasowywać do nich odpowiednie środki, działać racjonalnie i efektywnie. Praktyczna działalność to zarazem kryterium prawdziwości wiedzy nabytej w drodze doświadczeń, a następnie uogólnianej i porządkowanej przez rozum ludzki (**wiedza empiryczna**). Funkcja wiedzy nie ogranicza się wyłącznie do funkcji praktycznych, technologicznych, utylitarnych. Człowiek pragnie pełniej i głębiej poznać

otaczający go świat, aby ukształtować pewną racjonalną, świadomą postawę wobec stale zmieniającej się rzeczywistości, znaleźć w niej swoje miejsce.

Wiedza pełni zatem **funkcję kulturotwórczą**, jest jednym z głównych czynników formujących światopogląd człowieka. **Wiedza naukowa** powstała na gruncie wiedzy potocznej związanej z doświadczeniem dnia codziennego i praktycznymi umiejętnościami, np. rzemiosłem czy rolnictwem, zdecydowanie jednak różni się od niej stopniem ogólności, wyraźnie zaznaczonym charakterem teoretycznym, sposobem uzasadniania swych twierdzeń, a w konsekwencji stopniem pewności. Należy zaznaczyć, że wiedza naukowa i potoczna nie są jedynymi rodzajami wiedzy, obok nich wyróżnia się wiedzę artystyczną, irracjonalną i spekulatywną.

Twierdzenia naukowe mają charakter **ogólny**, nie odnoszą się do przedmiotów jednostkowych czy wąskich grup zjawisk, lecz do ich obszernych klas obejmujących wszystkie przedmioty danego rodzaju (posiadające wspólne cechy) lub wszystkie zjawiska określonego rodzaju przebiegające w pewien określony sposób, wywołujące określone skutki. Mają charakter **teoretyczny** w tym znaczeniu, że nie ograniczają się do stwierdzenia powierzchownych cech przedmiotów czy opisu przebiegów zdarzeń, dających się zaobserwować „gołym okiem”, lecz starają się wypowiadać na temat ich głębszej istoty, obiektywnych prawidłowości rządzących procesem powstawania i rozwoju pewnych zjawisk.

Mianem **prawidłowości** nazywamy pewne ogólne związki (zależności i relacje) zachodzące w przyrodzie i społeczeństwie między poszczególnymi klasami zjawisk. Są one obiektywne, niezależne od świadomości ludzkiej. Opisując owe prawidłowości (o ile istnieją w danym obszarze badanej rzeczywistości) formułujemy prawa nauki.

Prawo nauki określa się zwykle jako zdanie ogólne opisujące prawidłowości przyrody (społeczeństwa).

Podstawą wiedzy, zarówno naukowej jak i potocznej, są **rozum i doświadczenie**, stanowiące razem drogę poznania jak i sprawdziany jego rezultatów. Wiedza naukowa poddana jest daleko idącym rygorom logiki i doświadczenia w porównaniu z wiedzą potoczną. Charakterystyczną cechą wiedzy naukowej jest zdolność do **samokrytyki**

i **samokontroli**, dlatego podlega ciągłemu doskonaleniu i nieustannemu rozwojowi.

Twierdzenia naukowe prawie nigdy nie są bezwzględnie pewne i całkowicie dowiedzione (bądź obalone), w dużym stopniu jest to uzależnione od możliwości technicznych, organizacyjnych determinujących środki badawcze w danej epoce. To, co ongiś wydawało się prawdą absolutną, z perspektywy czasów późniejszych okazuje się prawdą względną, zrelatywizowaną (odniesioną) do określonych założeń o naturze badanego przedmiotu czy zjawiska, od przyjętych metod badawczych lub też zostaje uznane za fałsz, np. Ziemia jest płaska, Słońce krąży wokół Ziemi, itp.

Stąd też nauka rozumiana jako proces jest nigdy nie kończącą się działalnością ludzką zmierzającą nie tylko do stałego rozszerzania pola badawczego, lecz i do bezustannego weryfikowania uzyskanej już wiedzy.

Przedmiotem nauki jest cała otaczająca rzeczywistość, świat przyrody, świat społeczny, kulturowy, stanowiący wytwór myśli i potrzeb duchowych człowieka.

Podmiotem nauki jest człowiek zdolny do jej tworzenia dzięki właściwościom swego umysłu (pojęciowe abstrakcyjne myślenie).

Metoda badawcza to określony sposób dochodzenia do uzasadnienia twierdzeń, wypowiedzianych o badanym przedmiocie. **Cel nauki** jest zarazem **poznawczy** – możliwie wierny i głęboki opis rzeczywistości i jej zrozumienie, i **praktyczny** – praktyczne wykorzystanie zdobytej wiedzy.

Rozszerzanie granic ludzkiego poznania, a co za tym idzie, obejmowanie coraz to rozleglejszych obszarów rzeczywistości, zrodziło konieczność podziału pracy wśród uczonych, a tym samym podziału nauki na poszczególne odrębne dyscypliny. Proces różnicowania nauki rozpoczął się w IV w. p.n.e. w czasach Arystotelesa, kiedy to z filozofii reprezentującej ogół ówczesnej wiedzy teoretycznej, zaczęły się wyodrębniać pewne **wyspecjalizowane nauki**. Pierwszymi naukami szczegółowymi były: astronomia, geometria, logika, statyka, medycyna. Przez wiele stuleci aż do XIX w. nauki (rozumiane szeroko jako nauki i sztuki) klasyfikowano według kryterium **podmiotowego**, subiektywnego, według „władz umysłu” zaangażowanych lub dominu-

jących w danej dyscyplinie. I tak, wyróżniano nauki historyczne oparte na pamięci, nauki teoretyczne (matematyka, logika, nauki empiryczne) oparte na rozumie oraz sztuki oparte na wyobraźni. W XIX wieku wysunięto kryteria obiektywne, z których zasadnicze znaczenie miało kryterium **przedmiotowe** (przedmiot poznania naukowego), pozostałe jak, np. kryterium historyczne, czyli kolejności powstawania nauk lub metoda badawcza miały charakter pomocniczy. Do najbardziej znanych należały klasyfikacje Augusta Comte'a (1798-1857) i Fryderyka Engelsa (1820-1895). Pierwsza, przeprowadzona według kryteriów mieszanych, metodologicznych, przedmiotowych i historycznych dzieliła nauki na dwie grupy: **nauki abstrakcyjne** o prawach i procesach kształtujących rzeczy i **nauki konkretne** o konkretnych zespołach faktów i rzeczy, np. botanika, zoologia, medycyna. W ramach nauk abstrakcyjnych był przeprowadzony dalszy podział od nauk najprostszych i najogólniejszych do najbardziej złożonych i szczegółowych. Były to: matematyka, astronomia, fizyka, chemia, biologia i socjologia.

Podział Engelsa oparty był głównie na kryterium przedmiotowym, wyodrębniającym trzy grupy nauk: nauki o **przyrodzie nieożywionej** (geologia, mineralogia), nauki o **przyrodzie ożywionej** (botanika, zoologia), **nauki społeczne** (społeczno-historyczne) badające różne przejawy i wytwory życia ludzkiego (psychologia, historia, socjologia, ekonomia, prawo).

Współczesne podziały opierają się na **przedmiocie** badań, dzieląc ogół nauk na nauki **realne** i nauki **formalne**. Nauki realne zajmują się badaniem rzeczywistości materialnej; wśród nich wyróżnia się nauki **przyrodnicze** badające przyrodę ożywioną i nieożywioną oraz nauki **humanistyczne** (humanistyczno-społeczne) badające człowieka i jego wytwory. Nauki formalne badają świat form myślowych, takich jak twory matematyki, i logiki formalnej. Inny podział dokonywany jest ze względu na **sposób uzasadniania twierdzeń** (metoda badawcza); ogół nauk można podzielić na nauki **dedukcyjne** i nauki **empiryczne**.

Naukami **dedukcyjnymi** są nauki **formalne**. W tych naukach uzasadnienie twierdzeń polega na **dedukcyjnym** ich wnioskowaniu z twierdzeń już uznanych za prawdziwe. Punktem wyjścia dla formułowania twierdzeń są pewne założenia wstępne, przyjęte bez dowodu

jako zdania prawdziwe, tzw. **aksjomaty**. Na podstawie aksjomatów za pomocą przyjętych reguł dowodowych buduje się twierdzenia będące konsekwencjami aksjomatów. Odwołanie się do doświadczenia odgrywa w naukach formalnych jedynie rolę pomocniczą.

W naukach empirycznych punktem wyjścia jest zgromadzenie zdań spostrzeżeniowych, opartych bezpośrednio na **doświadczeniu** nie budzącym wątpliwości w celu uzyskania informacji o pewnych właściwościach badanego przedmiotu czy zjawiska. Na podstawie tych zdań dochodzi się w **drodze wnioskowania**, przez **indukcję** do zdań ogólnych, np. że wszystkie przedmioty danego rodzaju posiadają określoną cechę, że wszystkie zdarzenia danego rodzaju przebiegają w określony sposób. Następnie podejmuje się próby wyjaśnienia zdań stwierdzających takie prawidłowości poprzez stawianie odpowiednich **hipotez** wyjaśniających. Kolejnym krokiem jest wielostronne **sprawdzenie** hipotez. Jeżeli nie zostaną obalone, zalicza się je do twierdzeń uznanych w danej nauce za prawdziwe. Mogą one zostać odwołane, gdy nowe poznane fakty dadzą podstawę do obalenia danej hipotezy. Dla hipotez wyjaśniających formułuje się hipotezy coraz to wyższego rzędu, aż do kilku zgodnych ze sobą hipotez naczelnych, które pozwalają na systematyczne uporządkowanie wszystkich zdań danej nauki. W naukach empirycznych przyjmuje się również jako podstawę twierdzenia **matematyki i logiki**. Stąd też w tych naukach, obok zdań opartych ostatecznie na doświadczeniu (**zдания syntetyczne**), występują także **zдания analityczne**, tj. zdania będące konsekwencjami przyjmowanych **definicji**, ustalających znaczenia pewnych terminów, które są używane w danej nauce.

Zdania **analityczne** to takie zdania, których prawdziwość (fałszywość) może być stwierdzona bez odwołania się do doświadczenia i rzeczywistości, jest bowiem przesądzona ze względu na samo **znaczenie** użytych w nich słów i wyrażeń. Oczywiście, koniecznym warunkiem jest znajomość znaczenia jakie na gruncie danego języka jest przypisywane danym słowom, np. jeżeli się wie, że słowo „sekunda” oznacza jedną sześćdziesiątą część minuty, to nie ma wątpliwości, że zdanie „Minuta składa się z sześćdziesięciu sekund” jest prawdziwe, a zdanie: „Minuta składa się z czterdziestu sekund” jest fałszywe.

W naukach empirycznych uzasadnianie wypowiedzianych twierdzeń jest oparte na **doświadczeniu** (w przypadku zdań syntetycznych), w pewnej mierze na definicjach przyjętych w danej nauce (w przypadku zdań analitycznych). Opiera się więc na **wnioskowaniu indukcyjnym**, czyli dochodzeniu na podstawie jednostkowych spostrzeżeń do zdań ogólnych oraz na **wnioskowaniu dedukcyjnym**, czyli wyprowadzaniu logicznych konsekwencji ze zdań uznanych uprzednio za prawdziwe (z przyjętych definicji).

Przedstawiony tu, w dużym uproszczeniu, sposób uzasadniania twierdzeń w naukach empirycznych jest tylko jednym z kilku stosowanych typów empirycznego postępowania badawczego.

Nauki **realne** są naukami **empirycznymi**. Nauki prawne (prawoznawstwo) ze względu na przedmiot badań i metody badawcze są zaliczane do nauk realnych (empirycznych).

2. Podział nauk prawnych

Ścisły związek prawa z państwem sprawia, że przedmiotem refleksji **prawoznawstwa** jest nie tylko samo **prawo** rozumiane przede wszystkim jako szczególnego rodzaju zbiór norm, ale również **państwo** jako szeroko rozwinięta forma organizacyjna życia zbiorowego oraz wzajemne powiązania i relacje, jakie zachodzą między tymi zjawiskami społecznymi.

Problematyką państwa zajmują się nie tylko nauki prawne, ale wiele innych dyscyplin naukowych, np. socjologia, nauki polityczne, nauki historyczne. Każda z nich jest zainteresowana państwem z innego aspektu, z innej perspektywy badawczej właściwej danej dyscyplinie. Z punktu widzenia nauk prawnych państwo przedstawia się przede wszystkim jako twórca prawa, choć współcześnie coraz więcej norm prawnych powstaje poza systemem organów państwowych. Prawo nie jest jedynym systemem normatywnym funkcjonującym w społeczeństwie, obok niego działają inne normy społeczne np. moralne, religijne, polityczne, obyczajowe, ale wyłącznie normom prawnym państwo zapewnia możliwość realizacji poprzez zagrożenie użyciem przymusu państwowego.

Jednocześnie prawo jako szczególny system normatywny jest środkiem regulującym ustrój państwa, sposób organizacji i funkcjonowania jego poszczególnych organów oraz instrumentem do wypełniania jego zadań.

Wśród nauk prawnych wyróżniamy:

- dogmatykę prawa, czyli zespół nauk o prawie aktualnie obowiązującym,
- historię państwa i prawa,
- historię doktryn polityczno prawnych,
- teorię państwa i prawa.

Dogmatykę prawną tworzą tzw. **szczegółowe** nauki prawne, z których każda w zasadzie rozwiązuje problemy powstające w innej gałęzi prawa obowiązującego w danym państwie i czasie. Przez **gałąź prawa** rozumie się zbiór norm regulujących pewną określoną dziedzinę stosunków społecznych, np. prawo cywilne jest gałęzią prawa normującą stosunki majątkowe oraz związane z nimi stosunki niemajątkowe zachodzące pomiędzy równorzędnymi podmiotami prawa. Problemami prawa cywilnego zajmuje się nauka prawa cywilnego. Ogólnie można powiedzieć, że każdej gałęzi prawa odpowiada stosowna **nauka prawa**.

Podział na gałęzie prawa, i zajmujące się nimi nauki, jest historycznie zmienny. Rozszerzanie regulacji prawnej na coraz to liczniejsze stosunki społeczne powoduje rozrastanie się gałęzi prawa, odrywanie od nich pewnych działów i powstawanie nowych szczegółowych nauk prawnych. W taki sposób powstało prawo ochrony środowiska i nauka zajmująca się tymi unormowaniami. Bywa i tak, że w pewnych okresach czasu, z powodu rozmaitych okoliczności, pewne gałęzie prawa tracą na znaczeniu, tak jak to się stało z prawem handlowym w okresie państwa socjalistycznego.

Głównym zadaniem nauk dogmatycznych jest objaśnianie i komentowanie treści norm prawnych obowiązujących w danej gałęzi. Podstawowym materiałem badawczym są przede wszystkim teksty różnych aktów normatywnych aktualnie obowiązujących, porównawczo bada się również teksty aktów już nieobowiązujących oraz projekty przyszłych regulacji. Nauki dogmatyczne nie koncentrują się wy-

łącznie na problemach logicznych i językowych tekstów prawnych. Interesują się również funkcjonowaniem norm prawnych w rzeczywistości społecznej, badają ich skuteczność, oceniają pod kątem zgodności z określonymi potrzebami społecznymi, przyjmowanymi wartościami i ocenami. Na tej podstawie dokonuje się oceny aktualnego prawa, formułuje postulaty pod adresem prawa przyszłego. Nauki dogmatyczne mają silny związek z praktyką prawniczą.

Wiele zagadnień podporządkowane jest rozwiązywaniu problemów praktycznych, związanych zwłaszcza z procesem stosowania prawa, np. ustalenie i objaśnienie treści pojęć i wyrażeń użytych w tekstach prawnych, podanie sposobu interpretacji przepisów prawnych, argumentacja takiego a nie innego rozumienia danego przepisu itp. Tego rodzaju objaśnienia i wskazówki mogą wpłynąć na organy stosujące prawo (sądy i organy administracyjne) i pomagać w dokonywaniu rozstrzygnięć rozpatrywanych przez nie konkretnych spraw. Nauki dogmatyczne stanowią trzon nauk o prawie i w przeważającej mierze wypełniają program studiów prawniczych.

Historia państwa i prawa zajmuje się dziejami ustrojów państwowych i prawem oraz ich szczegółowymi instytucjami. Przedmiotem jej badań są konkretne państwa, występujące w przeszłości, zasady ich organizacji i funkcjonowania oraz treść obowiązującego prawa w różnych okresach historycznych. Interesuje się przekształceniami ustrojów politycznych, zmianami w treściach regulacji prawnych, rozpatrując je na tle całokształtu przeobrażeń polityczno-społecznych, gospodarczych i kulturowych. Dąży do uchwycenia pewnych prawidłowości rozwojowych państwa i prawa oraz warunkujących je czynników, naświetla genezę pewnych rozwiązań ustrojowych i prawnych, dzięki czemu pozwala na pełniejsze zrozumienie funkcjonujących do dziś wielu instytucji, zwłaszcza prawnych, w niezmienionej postaci lub wyłonionych z nich instytucji nowych.

Historia doktryn polityczno-prawnych bada poglądy dotyczące państwa i prawa, jakie były wypowiedzane w przeszłości przez różnych myślicieli, filozofów, pisarzy polityczno-społecznych, polityków. Poglądy te zawierają próby wyjaśnienia genezy i uzasadnienia istnienia obu tych instytucji społecznych, charakterystykę celów i zasad ich funkcjonowania. Wyrażają krytyczny lub afirmujący stosunek danego

autora wobec konkretnego, współczesnego mu ustroju politycznego i systemu prawnego, jego uwagi i postulaty pod adresem przyszłych rozwiązań, koncepcje „sprawiedliwego” „słusznego” państwa i prawa. Zadanie historii doktryn polityczno-prawnych nie ogranicza się wyłącznie do sprawozdawczej prezentacji poglądów, analizowania i komentowania ich treści. Dąży do wyjaśnienia wzajemnego związku i oddziaływania pomiędzy poglądami i warunkami życia społecznego, tj. do zbadania jakie czynniki, do jakiego stopnia determinowały powstanie poglądów oraz jaką rolę pełniły określone poglądy w kształtowaniu danej rzeczywistości społecznej.

Przedstawiając ewolucję poglądów, ich historyczne i społeczne tło, historia doktryn polityczno-prawnych obrazuje zmiany jakie dokonały się w sposobie myślenia, w wyobrażeniach i oczekiwaniach ludzkich na temat państwa i prawa.

Wiele współczesnych rozwiązań ustrojowo-prawnych ma swe korzenie w poglądach i koncepcjach powstałych w minionych epokach.

Teoria państwa i prawa podejmując badania ogólnoteoretyczne nad państwem i prawem jako szczególnymi, złożonymi zjawiskami społecznymi (kulturowymi), nie interesuje się konkretnymi, przeszłymi i aktualnymi ustrojami polityczno-prawnymi, które są przedmiotem badawczym nauk dogmatycznych i historyczno-prawnych. Z uwagi na zakres i rangę poruszanej problematyki jest dyscypliną integrującą (łączącą) wszystkie dziedziny prawoznawstwa, a zarazem integrującą prawoznawstwo z innymi naukami społecznymi (socjologią, ekonomią, naukami politycznymi).

Do głównych zadań teorii państwa i prawa należą:

- określenie istotnych cech państwa i prawa, tj. wskazanie koniecznych i powszechnych właściwości charakterystycznych dla każdego państwa i każdego systemu prawnego,
- klasyfikacja istniejących historycznie państw i systemów prawnych według przyjętych kryteriów,
- wyjaśnienie genezy państwa i prawa, tendencji rozwojowych na przestrzeni dziejów, miejsca i roli w życiu społecznym,
- wskazanie związków genetycznych, strukturalnych i funkcjonalnych państwa i prawa,

- wypracowanie aparatu pojęciowego, wspólnego dla dogmatycznych nauk prawnych,
- zagadnienia tworzenia i stosowania prawa,
- problematyka metodologiczna prawoznawstwa, tj. charakterystyka metod badawczych stosowanych w prawoznawstwie oraz pewne zalecenia i wskazówki, jak należałoby prowadzić pewne badania.

Przedmiotowy zakres problematyki badawczej teorii państwa i prawa, jak również sposób jej uprawiania, może się różnie przedstawiać w zależności od przyjętych założeń filozoficzno-metodologicznych, zwłaszcza dotyczących sposobu rozumienia pojęcia „prawo”.

3. Metody badawcze stosowane w prawoznawstwie

Wybór określonych metod badawczych jest w głównej mierze zeterminowany naturą przedmiotu badań oraz kierunkiem zainteresowań badającego. We współczesnej teoretycznej refleksji nad prawem dominuje stanowisko, że prawo jest **zjawiskiem złożonym**, które należy badać w **kilku aspektach**, tj. z różnych punktów widzenia, warunkujących określone metody badawcze. W związku z tym w prawoznawstwie wyróżniane są następujące metody:

- a) **logiczno-językowa** (zwana także metodą formalno-dogmatyczną), za pomocą której dokonuje się analizy tekstów prawnych, ustala się treść zawartych w nich norm prawnych, bada się podstawę ich obowiązywania, wzajemne związki formalne i treściowe między normami. Pomija się zagadnienia ich genezy, funkcji, wyrażanych wartości. Prawo jest tutaj ujmowane jako zbiór norm postępowania skierowanych do adresatów, należycie ustanowionych i ogłoszonych.
- b) **socjologiczna**, za pomocą której bada się jakie skutki (zamierzone, niezamierzone) wywołuje obowiązujące prawo w regulowanych przez siebie dziedzinach życia społecznego. W podejściu socjologicznym prawo jest traktowane jako zjawisko społeczne, które powstaje (jest tworzone przez kompetentne organy państwowe) w określonych realiach społecznych, dla

realizacji określonych potrzeb i oczekiwań członków społeczeństwa, jest mniej lub bardziej efektywnym środkiem oddziaływania na rzeczywistość społeczną (wywołuje skutki społeczne).

- c) **psychologiczna**, badająca prawo jako czynnik motywacyjny ludzkich zachowań, kształtujący pewne postawy społeczne, określony stopień świadomości prawnej i kultury prawnej. Inicjatorem podejścia psychologicznego był Leon Petrażycki (1867-1931). Ujmował on prawo jako przeżycie psychiczne jednostek o treści imperatywno-atrybutywnej, jako przekonanie wewnętrzne człowieka, że pewne zachowanie jest jego obowiązkiem, bo druga osoba ma uprawnienia domagania się względem siebie właśnie takiego zachowania. Traktował życie społeczne jako splot wzajemnych uprawnień i obowiązków jego członków, z których tylko część jest regulowana przez obowiązujące prawo, zwane przez niego prawem oficjalnym. Zdaniem Petrażyckiego wiele istotnych stosunków między ludźmi, z różnych względów niepodlegających oficjalnym unormowaniom, jest regulowane przez ich prawo intuicyjne (wewnętrzne).
- d) **aksjologiczna** (od greckiego słowa *aksios* – cenny), rozpatruje prawo jako zespół norm postępowania, zbudowany na podłożu pewnych wartości, które prawodawca stara się upowszechnić, a równocześnie zapewnić ich realizację i ochronę. Przy pomocy tej metody można ustalić jakie wartości są preferowane przez ustawodawcę, jakie wprowadza rozwiązania prawne gwarantujące ich urzeczywistnienie, czy są one wystarczająco skuteczne.
- e) **komparatystyczna** (od łacińskiego słowa *comparare* – porównywać), zwana inaczej metodą prawno-porównawczą. Stosuje się ją głównie w badaniach dogmatycznoprawnych i historycznoprawnych dla zbadania podobieństw i różnic pomiędzy konkretnymi regulacjami prawnymi współczesnymi, występującymi w różnych państwach lub regulacjami pochodzącymi z różnych czasów, w ramach jednego państwa bądź wielu państw.

Komparatystyka prawnicza pozwala na wskazanie pewnych zasad, wartości i instytucji prawnych wspólnych dla systemów prawa wywodzących się z kręgu tej samej lub zbliżonej kultury i tradycji prawniczej.

W polskiej powojennej teorii prawa akceptację zyskało stanowisko, głoszące wielość przejawów społecznego istnienia prawa (prawo jako zjawisko złożone) i potrzebę jego poznania poprzez **badanie wielopłaszczyznowe**, w aspekcie logiczno-językowym, socjologicznym, psychologicznym, aksjologicznym. **Naczelną** cechą prawa jest jego charakter **normatywny**; prawem jest zespół wypowiedzi normatywnych, wskazujących powinne (wiążące dla adresata) wzory zachowań. Stąd też przy badaniach prawa w płaszczyznach: socjologicznej, psychologicznej i aksjologicznej **punktem wyjścia** jest zawsze prawo rozumiane jako zespół norm; badamy pewne zachowania, pewne przeżycia, psychiczne czy wartości ze względu na ich powiązania z obowiązującymi normami prawnymi. Z uwagi na ścisły związek prawa z organizacją państwową przyjmuje się następujące określenie prawa: **prawem jest zespół norm postępowania, ustanowionych lub uznanych przez państwo oraz zabezpieczonych przymusem państwowym**.